

ՉՈՒԳԱՅԵՌՆԵՐ ՐԱՖՅԻՒ ՎԵՊԵՐԵՆ ՄԻՆՉԵՒ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

Շարունակում է 7-էն

տանի, Բելուջիստանի կամ Բուխարայի խորքերում մի քանի տուն հրեաներ, նրանք դարձրել էին ապրում են այնտեղ եւ օր ըստ օր է անում են, բազմաճյուղ են, որովհետեւ շատ սերտ կերպով միացած են միմեանց հետ: Բայց հայ գաղթականները, մինչև միւսին ոչնչացնելով, վերջապէս սպառում են: Որտեղ երկու տուն հայեր կան, նրանց մէջ չորս կուսակցութիւն կայ: Ամբարանութիւնը վաղեմի ժամանակներից մեր ազգի կեանքի մէջ այն ուտող, մաշող ցեղն է եղել, որ ժառանգաբար անցել է մեզ, եւ որ սպառել է ազգային մարմինը: Մեր պատմութեան մէջ կարող է տեսնել հազար տարիների անցանց, մանաւանդ այն դարերում, երբ պարսիկները, յոյները, արաբացիները, սելջուկները եւ մոնղոլական զանազան ցեղեր կրակով եւ արիւնով ոչնչացնում էին Հայաստանը: Նրանց առաջնորդները միշտ եղել են իրանի հայերը, եւ միշտ հայերից միացած են եղել թշնամու հետ: Այժմ հասկացա՞ր, սիրելի բոյր, թէ ինչի՞ց են յառաջ գալիս այս մատուցումները, որ բեզ այսպէս խոռովեցնում են:

- Բայց մի՞թէ օտարի լուծը անելի քաղցր է, - հարցրեց տիկինը վշտացած ձայնով:

- Այո՛, հայր սիրում է օտարի լուծը: Մեր պայքարը չէի՞նք, որ դիմեցին պարսից Վոստարային եւ նրանից խնդրում էին, որ հայ թագաւորը վեր առնէ եւ նրա տեղը պարսիկ մարզպան դնէ, եւ այսպիսով կործանեցին Արշակունեաց հօր պետութիւնը: Դարձեալ մեր պայքարը չէի՞նք, որ Ամիի բանալիները ուղարկեցին յունաց կայսրին եւ իրանց ձեռնով Բագրատունեաց թագաւորութեան հիմք փորեցին: Եւ մեր Վասպուրականը, որ մի ժամանակ հայոց առանձին թագաւորութիւն էր, Արծրունի Սեմեմերիմ թագաւորն իր հանութեամբ յանձնեց յոյներին եւ Սեբաստիայում սկսեց խաղաղ կեանք վարել: Եւ այդ բոլորը գործողը ո՞վքեր էին, ժողովրդի իշխանները եւ նրա հոգեւոր գլուխը՝ կաթողիկոսը: Այժմ շատ զարմանալի չէ, որ մի անպիտան վարդապետ եւ մի քանի շահամուլ իշխաններ դաւ են դնում մի քանի երիտասարդների դէմ, որոնց նպատակը շատ բարի է եւ համեստ, որոնք, բացի ժողովրդի հանգստութիւնը, ուրիշ բանի չեն ձգտում:

- Բոլորովին ուղիղ է, - պատասխանեց տիկինը, - եւ մեր պատմութիւնը չեմ կարդացել, բայց իմ աչնով տեսել եմ, թէ ինչպէս շատ անգամ հայերն իրանք եկել են իմ (թուրք) ամուսնու մօտ եւ միմեանց վրայ մատուցումներ են արել: Շատ անգամ նոյնը նկատել եմ եւ փաշայի տան մէջ: Թուրքերի մէջ արդէն առած է դարձել ասել՝ թէ «զատութեան գլուխները չեն միանայ», որ կը նշանակէ, թէ հայերի մէջ միաբանութիւն չէ կարող կազմուել: Ցաւալի է մի այսպիսի կարծիքը, եւ անելի ցաւալի է, որ նա ուղիղ է...

Տէր Հայրը մի առանձին ուշադրութեամբ լսում էր բոլոր խօսքերը եւ կարծես ուրախանում էր նրա դատողութիւնների վրայ:

- Եւ շատ հետաքրքիր եմ եղել ուսումնասիրել մեր ժողովրդի բնաւորութիւնը, - ասաց նա, - բայց մինչեւ այսօր շատ բաներ մնացել են ինձ անհասկանալի: Օրինակ,

հայր ոխերիմ է, մատնիչ է, վրէժխնդիր է այն անարգանքի դէմ, որ նա կրում է մի այլ հայից: Բայց եթէ նոյն անարգանքը նա ստանում է տանիկից, բուրդից, մի խօսքով՝ օտարից, նա ամենայն խոնարհութեամբ համբերում է: Դա, իմ կարծիքով յառաջ է գալիս այն հանգամանակներից, թէ հայր տանկի եւ բուրդի առջեւ թոյլ է եւ չէ կարող նրանցից պատիւ պահանջել: Այլ անելի յառաջ է գալիս այն օտարամուլ նախապաշարմունքից, որ հայր տանկի եւ բուրդի մէջ մի առանձին իրաւունք է նախաձեռնում իր հետ ամէն կերպ վարուելու: Եւ այսպէս, ոչ միայն պատուի զգացմունքը, այլ հայի բոլոր պահանջումները՝ օտարի եւ իր ազգակցի վերաբերութեամբ՝ միատեսակ չեն:

Տէր հօր խօսելու միջոցին եւ նկատեցի նրա բոլոր երեսի վրայ խիստ տխուր արտայայտութիւններ:

- Եւ կը բերեմ մի ուրիշ օրինակ, - յառաջ տարաւ նա, - հայ ծառայողը իր պարտաւորութեանց մէջ խարդախ է, երբ նա հայի մօտ է ծառայում: Բայց երբ նա ծառայում է թուրքի մօտ, իր պաշտօնը կատարում է ամենայն հաւատարմութեամբ: Նա հաւատարիմ է մնում ոչ միայն արդար աշխատութիւնների մէջ, այլ որքան ցած, որքան խղճի եւ ազնուութեան բնույթով եւս լինէին իր տիրոջ պահանջները, բոլորը նա նշտութեամբ կատարում է: Կ. Պոլսի համարեա բոլոր նշանաւոր մահմետական տներին սպասաւորները հայեր են. նրանք մինչեւ անգամ խառն են լինում հարեւական գաղտնիներին մէջ, եւ խաբուսների հաւատարիմ խորհրդակցաներն են դառնում: Փաշաների գանձապետները հայեր են, եւ նրանց կաշառակերութեան խիստ վարպետ հայրապետներն են լինում: Թողնեմ մասնաւորը, անցնեմ ընդհանուրին. մի գիւղ, որ բնակեցրած է ամբողջապէս հայերով, անելի բարձր գին ունի, քան թէ նոյն տարածութեամբ եւ նոյն բազմամարդութեամբ մի ուրիշ գիւղ, որ մահմետականներով էր բնակեցրած: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ հայր հլու եւ արդիւնաւոր հպատակ է: Նա հլու է, երբ տէրն օտարազգի է, բայց եւ գիտեմ գիւղացիներ, որ վատ են վարում իրանց տիրոջ հետ, որովհետեւ նա հայ էր: Դա ինչի՞ց է:

Ասանը, որ բոլոր ժամանակը ուշադրութեամբ լսում էր, պատասխանեց.

- Պատճառը շատ պարզ է: Մեր ներկան, դուրս ինքնաբերաբար ասացիք որ մեր անցեալի շարունակութիւնն է: Այդ տխուր երեւոյթների պատճառները պետք է որոնենք մեր տխուր պատմութեան մէջ...

Ծնած 1835ին, Պարսկաստանի Սալմաստ գաւառի Փայաջուկ գիւղը, հանճարեղ վիպասան Րաֆֆի իւրապատուկ տեղ կը գրաւէ հայ գրականութեան մէջ: Իր ուսումնաստացած է Թիֆլիս, ուր մեկնած է 1847ին եւ տեղւոյն ուսական գիմնազիան ընդունուած է 1852ին: Այստեղ ան կը տիրապետէ ուսուցչական, երրորդական ու դասական հին գրականութիւնը: Երեսուցի կը ճանչցուի որպէս հայ գրականութեան ակաւաւոր դէմքերէն մէկը:

Րաֆֆի կը շրջի Արեւմտեան Հայաստանի գաւառները՝ Վան, Բա-

ղէշ, Մուշ եւ այլուր: Այս շրջապատոյններէն քաղած պատմա-ագատագրական հարուստ նիւթերը, ստացած խոր տպաւորութիւնները եւ հայ ժողովուրդի կենցաղային աւօրեային մօտէն ծանօթացումը յետագային արտայայտութիւն պիտի գտնէին ապագայ վիպագրի ստեղծագործութիւններուն մէջ:

Այսպիսի վէպերու կարեւորագոյններն են «Խենթը», «Սամուէլ», «Կայծեր», «Դաւիթ Բէկ», ուր կը մատուցուին հայութեան մէջ ծնունդ առած մարդկային բնազդներն ու մարդավայել կեանքի երազները, ազատութեան ձգտումն ու ազգային ազատագրական շարժումները եւ վերջապէս արդարութեան ի խնդիր յեղափոխական խմորումները: Իր ստեղծած կենդանի տիպարներու միջոցով, Րաֆֆի ձեւ ու կերպարանք կու տայ համայն հայութեան համար «ծրագիրի» մը որ կը նպատակադրէ վերջ տալ 19րդ դարու հայութեան կրած ճնշումներուն, հալածանքներուն եւ հարստահարութիւններուն:

Տիտանեան վիպասանը կը մահանայ 1888ին:

Րաֆֆի «Կայծեր» կոչած է «Ժամանակակից Վէպ», իրմէ եօթանասուն տարիներ առաջ Վասպուրականի մէջ պայքարող հայ դուռներու գործունէութեան վրայ հիմնուելով: Արծրունիները դաւաճանութեամբ Վասպուրականը սեփականացուցին 10րդ դարու սկիզբը երբ այնքան զօրացած էին որ Գագիկ Արծրունին ապստամբեցաւ Բագրատունեաց դէմ եւ արաբական ոստիկան Եուսուֆի մօտ գանձք գրաւարտելով ստացաւ արքայական թաղը: Այս վէպի գործողութիւնները եւ յեղափոխական տիպարները վերցնուած են՝ Վասպուրական նահանգի մէջ վերջ յիշուած հայդուկներու շարժումէն մնացած ժողովուրդի յիշատակներէն:

«Կայծեր» վէպի գլխաւոր հերոսները, հայրենական տարբեր շրջաններ իրենց կատարած ուխտագնացութիւններով ազատագրութեան առաքեալներ են: Ասոնք կը նպատակադրեն ժողովուրդին մօտ տարածել հայրենասիրութեան ու պայքարի կայծերը եւ զայն նախապատրաստել գալիք ժողովրդային յեղափոխութեան:

Նոյնինքն հեղինակի ձեւակերպումով, «Ժամանակակից Վէպի» Րաֆֆիական ըմբռնումը հիմնուած է այն իրողութեան վրայ, որ «նա ամբողջութեամբ է իր մէջ այն բոլորը, ինչ որ հազարաւորները եւ միլիոնաւորներն են մտածում»: Նոյն միտքը կը զարգացնէ Ծիրվանզատէ երբ կը բացատրէ թէ Րաֆֆի ինքը խնդիրներ չէր յօրիններ, այլ միշտ կը ձգտէր լուծում տալ հրապարակի վրայ նոր գործնած եւ միտքերը յուզող խնդիրներուն:

Կեանքի առարկայական պատկերման աւելցնելով, Րաֆֆի կ'առաջադրէր գաղափարներ: Ան գրողը կը նկատէր «հասարակաց առաջնորդ» որ կոչուած է կանխատեսել գալիքը եւ ուրուագծել ժողովուրդի իտէպը:

Այսօր, իր մահէն 122 տարիներ ետք, հայ գրականութեան եւ հայ ժողովուրդի սիրտին մէջ Րաֆֆի կը մնայ մեծ վարպետը պատմավէպի, յեղափոխական խմորումներու եւ ժողովուրդի գիտակցութեան խթանումի: Իր գործերը միշտ կ'ըմբռնուին հեզասահ ըն-

թերցումով: Ընդգրկած նիւթերը մեզ կը տպաւորեն այնպիսի հրատապ այժմեականութեամբ որ կարծէք դեռ երէկ գրուած ըլլային: Րաֆֆիի գեղարուեստական բարձր արժանիքները, պատմական իրադարձութիւններու եւ տեղական բնապատկերներու նկարագրութեամբ առաւել եւս կը տպաւորեն ընթերցողը:

Նմուշ մը ահա - «Հնու թիւնները դիտած ատեն տեսան Վարագայ կանաչազարդ լեռները, որոնց կուրծքի վրայ խորին ջերմեռանդութեամբ գրկուած, բազմել էր Վարագայ գեղեցիկ վանքը: Միւս կողմում, մանիշակագոյն հայելիի նման փայլում էր Վանայ ծովակը»: Կամ հետեւեալ պարզ դէպքը որ սակայն այնքան խօսուն է զգայնութեամբ եւ արտայայտական ու ժգնութեամբ -

Արտամեղում լինել եւ Արտամեղի հոտաւէտ, անուշահամ խնձորը չուտել, դա մի յանցանք է: Երբ պատրաստուեցանք մանապարի ընկնելու, նկատեցի, որ մի փոքրիկ աղջիկ, մանապարիի եզրում մստած, իր առջեւ դրել էր մի մաղ լի խնձորներով: Եւ մօտեցայ:

- Ծախո՞ւմ ես:
- Նա գանգրահեր գլուխը շարժեց եւ, մստած տեղից չշարժուելով, նայեց իմ երեսին: Նրա թշնար կարմրեցան, ինչպէս իր առջեւ դրած խնձորները:
- Ո՞րքան արժէ:
- Հինգ փարա:
- Մաղն էլ հե՞տք:
- Չէ՛, եւ էլ հետք:

Արտամեղուին ցոյց տուեց իր սրախօսութիւնը:

Հինգ փարա, գիտե՞՞ք որքան է, երկու կոպեկ: Մի ամբողջ մաղ լի խնձորներով՝ երկու կոպեկ: Իմ թաշկինակը հագիւ կարողացաւ վերառնել կառորդ մասը, մնացածը թողեցի:

- Տո՛ւր նրան մի քան անելի, - ասաց Ասլանը, - երեսում է, որ շատ աղիւտ է այդ սիրուն աղջիկը: Երբ ստացաւ ինձանից մի արծաթեայ հինգ դուրուշանոց, մօտեցաւ Ասլանին, խնդրում էր նրա ձեռքը համբուրել:

- Մեր կողմերում տղամարդիկ են համբուրում աղջկայ ձեռքը, - ասաց Ասլանը եւ նրա ձեռքը սեղմեց իր շրթունքների վրայ:

Աղջիկը ժպտաց եւ շնորհակալութեամբ հետացաւ: Նրա գեղեցիկ մարմինը երեսում էր բրնձուած ցնցոտիների նեղքերից:

Եւ նայեցի Ասլանի տխրամած երեսին, եւ այդ երկրորդ անգամ էր, որ տեսնում էի նրա աչքերում մի քան արտասուք: Եւ հաւատացած էի, որ ամենագեղեցիկ իշխանուհիների ձեռքը չէր համբուրի նա, իսկ այդ աղիւտ աղջիկը նրա սիրտը շարժեց:

Այստեղ որքան սէր ու գուրգուրանք կայ ժողովուրդի համեստ գաւառներուն հանդէպ - բան մը որուն նշույն իսկ չենք գտներ անկախ պետականութիւն խաղացող մերօրեայ իշխանութիւններու մօտ:

Րաֆֆիի «Կայծեր» վէպի մեր այս կարճ ոգեկոչումը չնչին փորձ մըն է ներկայացնելու այն ակնբախ գուգահեռները որոնք կան այդ տխուր ժամանակներու եւ մեր ապրած դժբախտաբար նոյնքան տխուր օրերու միջեւ:

Որքան օգտակար պիտի ըլլար հայկական վարժարաններու ուսումնական ծրագիրներուն մէջ, հայոց պատմութեան որպէս լրացուցիչ նիւթ, ընդգրկել Րաֆֆիի գործերուն ընթերցումը: